

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 930.25-051(100)

378:930.25(497.4)

Prejeto: 22. 10. 2007

Nove poti arhivistike v 21. stoletju

JELKA MELIK

doc., dr., višja svetovalka – arhivistka

Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

e-pošta: jelka.melik@gov.si

IZVLEČEK

Pot, ki je arhivistiko pripeljala do statusa samostojne vede, je bila dolga. Sprva je bila v pomoč pri pravnih in upravnih zadevah, kasneje pomožna zgodovinska veda. Danes naj bi bila v razvitem svetu samostojna, moderna in kompleksna veda, uvrščena med historične, pravne, upravne in informacijske vede. Je izrazito interdisciplinarna veda. Za njen obstoj v prihodnosti je potrebno nenehno novo delovanje, preverjanje starih vzorcev, razvoj v koraku s časom. Dokumenti spreminjajo svojo podobo in prav tako se spreminja način komunikacije, način izmenjave in posredovanja zapisov.

KLJUČNE BESEDE: arhivistika, arhivska znanost, demokratizacija, spomin, zgodovina, pravo, interdisciplinarnost, informacijsko-komunikacijske tehnologije, internacionalizacija

ABSTRACT

NEW PATHS OF ARCHIVAL SCIENCE IN THE 21ST CENTURY

The evolution of archival science into an independent branch of science took a long time. At first, it was used as supplementary field of law and administration, and later it evolved into auxiliary science to history. Today, archival science in developed parts of the world is an independent, modern and complex science of distinctly interdisciplinary character and is classified among sciences of history, law, administration and information technology. Its future existence requires continuous new actions, checking old paradigms and keeping pace with development. As documents change in their design, so do methods of communication, exchange and transmission of records.

KEY WORDS: archival science, democratization, memory, history, law, interdisciplinarity, information-communication technologies, internationalization

Arhivistika kot znanstvena disciplina se je razmeroma pozno razvila v samostojno vedo. Rojstvo moderne arhivistike največ arhivistov postavlja šele v drugo polovico 20. stoletja. K temu so pripomogli predvsem veliko povečanje dokumentarnega gradiva, povečano število arhivov, nove zahteve zgodovinopisja, nove vrste zapisov, vse večja potreba po vrednotenju in odbiranju arhivskega gradiva, razvoj arhivskega prava, mednarodno povezovanje arhivskih strokovnjakov in podobno. Osamosvojitve arhivske vede se je pokazala tudi v izrazu. V Franciji je nastal okoli leta 1950 izraz "archivistique". V Španiji in na Portugalskem je "archivistica" zamenjala termin "archivologia" oziroma "arquivologia". V anglosaškem svetu se je pojavil izraz "archival science" namesto prejšnjega "archives administration". Manj uspešen je bil v Nemčiji izraz "Arhivistik" namesto "Archivkunde".

Povsod so začele izhajati arhivske poklicne in znanstvene revije, med njimi tudi mednarodne. Poleg revij Mednarodnega arhivskega sveta /Archivum, Janus, Comma/¹ je posebej pomembna "Archival Science", ki izhaja na Nizozemskem. Kakor je znanost na splošno sistematično spoznavanje predmeta, s katerim se ukvarja, tako je arhivska znanost sistematično spoznavanje arhivske dejavnosti v najširšem pomenu besede. Raziskave segajo vse od raziskav arhivskega gradiva kot tistega dokumentarnega gradiva, ki ima trajno vrednost, prek arhivov kot institucij, njihovih pristojnosti in organizacije vse do arhiviranja, ki vključuje predvsem strukturo, odbiranje, vrednotenje in strokovno obdelavo arhivskega gradiva.² Znanost lahko opredelimo kot sistem metodično zagotovljenih objektivnih spoznanj o določenem predmetnem področju. V tem smislu stopa v najnovejšem času kot osrednji predmet arhivske znanosti v ospredje informacija, ki ima v vsebinskem smislu trajen značaj v povezavi s procesom, ki je povzročil njen nastanek in strukturo. Njena metodologija je zbirka metod, ki se uporabljajo za odbiranje, vrednotenje, strokovno obdelavo ter ohranitev dokumentov.³ Seveda pa arhivska znanost še vedno sodi med praktične znanstvene discipline, ki morajo ne le prinašati spoznanja, ampak morajo biti tudi uporabne, podobno kot na primer pravna znanost.

Kakor je prejšnje stoletje pripeljalo arhivistiko v samostojno znanstveno vedo, tako nam novo stoletje prinaša nove izzive, ki jo lahko obogatijo in dvignejo na višjo raven, poklic arhivista pa močno spremenijo in mu prinesejo veliko večjo in pomembnejšo vlogo. Ob koncu dvajsetega stoletja je namreč prišlo do velikih, lahko bi brez strahu zapisali revolucionarnih sprememb, ki so že in bodo tudi v najbližji prihodnosti vplivale na arhivistiko kot znanstveno disciplino in s tem na poklic arhivista.

Švedski arhivski strokovnjak Claes Granström poudarja štiri dejavnike, ki po njegovem mnenju najmočneje vplivajo na dramatične spremembe v arhivski stroki:

- dosežki informacijsko-komunikacijskih tehnologij,
- razvoj demokracije,
- internacionalizacija in
- hitro spreminjajoče se družbene strukture.⁴

Našteti dejavniki vsekakor odločilno vplivajo na arhive in njihovo delovanje ter arhivistiko kot znanstveno disciplino v Evropi, pa tudi širše. Poleg teh splošnih značilnosti nove dobe moramo upoštevati tudi posebne okoliščine, s katerimi so se soočile nekdanje socialistične oziroma komunistične države. Te morajo še dodatno, in to ne neznanstveno, vplivati na razmišljanja o poklicu arhivista v prihodnosti.

Nastale so nove oblike arhivskega gradiva, saj so se in se še spreminjajo oblike dokumentarnega gradiva, s tem pa tudi pisarniško poslovanje v vseh treh vejah oblasti, predvsem v upravi in sodstvu. Vedno več je poslovanja v elektronski obliki, posledica pa so spremembe delovnih postopkov in organizacijske strukture. Kot oblika elektronskih zapisov sta se razvila dva koncepta, in sicer tekstualni elektronski dokument ter računalniške zbirke podatkov. Vse to spreminja informacijsko vrednost dokumentov ter način shranjevanja in uporabe arhivskega gradiva.⁵

Ena izmed posledic vse večje demokratizacije družbe se izraža v vse večjih zahtevah in željah po prostem dostopu do javnih informacij; v precejšnjem obsegu se je že prelila tudi v zakonodajo (Freedom of Information Legislation) tako na nacionalni kot na nadnacionalni ravni. Med temeljne pravice državljanov v Evropski uniji sodi pravica dostopa do dokumentov (člen 42. Listine o te-

¹ Glažar: Tuji časopisi in revije, str. 181–185.

² Več o tem Rumschötel: The Development of Archival Science, str. 143–155; Košir: Arhivistika, str. 295–302; Vilfan in Žontar: Arhivistika, str. 16–19.

³ Glej tudi: Thomassen, *The development of archival science*. <http://www.daz.hr/arhol/thomassen.htm>

⁴ Granström: E- uprava in upravljanje z dokumenti, str. 56–63.

⁵ Žontar: *Arhivska veda v 20. stoletju*, str. 69–71.

meljnih pravicah evropske unije), Svet Evrope pa je sprejel tudi stališče, da država ni demokratična, dokler njeni prebivalci nimajo možnosti na objektivni način spoznati vseh prvin svoje zgodovine. Prost dostop do informacij javnega sektorja predstavlja neizogibno pravico demokratične in odprte družbe. Pri tem gre predvsem za spodbujanje zupanja v državno upravo in preprečevanje korupcije. Dostop do dokumentov javnega značaja omogoča, da se državljani seznanijo tako s sprotnim dogajanjem, kot s tistim iz bližnje in daljne preteklosti ter bolj dejavno sodelujejo pri javnih razpravah. Seveda dostopnost do informacij javnega značaja še daleč ni enaka v vseh državah. Internacionalizacija, na primer združitve v okviru Evropske unije, je pripeljala do oblikovanja naddržavne zakonodaje oziroma direktiv, ki jih morajo posamezne države vključiti v svoje zakonodaje. Vsem je v zvezi z dostopom do javnega arhivskega gradiva naročeno oblikovati predpise tako, da bo na eni strani izpolnjena zahteva po transparentnosti in na drugi omočeno varovanje tajnosti ter pravic posameznika.⁶

Arhivistika je bila še do nedavno vezana na nacionalne in regionalne danosti. Danes meje počasi, a vztrajno izginjajo. V dvajsetem stoletju so nastale mednarodne povezave in začelo se je sodelovanje držav na področju arhivistike. 9. junija 1948 so arhivski strokovnjaki iz osmih držav na posvetu v pariški zgradbi Unesca sklenili, da ustanovijo Mednarodni arhivski svet – MAS (International Council on Archives – ICA). Ta se je nato dve leti pozneje, na prvem mednarodnem arhivskem kongresu, prav tako v Parizu, formalno tudi konstituiral. To je bilo obdobje po koncu druge svetovne vojne, ko je obstajalo upanje, da bo mogoče z različnimi oblikami sodelovanja priti do mirnega sožitja med narodi. Posvet je nastal na ameriško pobudo, potem ko so zastopniki ZDA že na prvi generalni konferenci Unesca v Parizu leta 1946 predlagali ustanovitev mednarodne poklicne organizacije arhivistov. Mednarodni arhivski svet je torej že od ustanovitve tesno povezan s to organizacijo Združenih narodov. Po sestavi je mešanica zveze institucij in oseb. Poleg mednarodnih kongresov, ki so organizirani vsaka štiri leta, prireja v letih med kongresi mednarodne konference Okrogle mize arhivov. Okrogla miza arhivov je bila ustanovljena leta 1953. Pozneje so nastajale regionalne enote (CARBICA, ESARABICA, ARBICA, CENARABICA, EUR-

BICA itd.). Na podlagi skupnega poklicnega interesa ali poklicnih dejavnosti podobne narave se arhivi ali arhivisti združujejo v sekcije. Kot prvi so svojo sekcijo ustanovili arhivska poklicna združenja in arhivisti mednarodnih organizacij. Leta 1988 so jim sledili mestni arhivi, nato so bile ustanovljene še sekcije za arhivsko šolanje, za arhive gospodarstva in dela, za arhive cerkva in verskih skupnosti, za arhive parlamentov in političnih strank, za arhive univerz in raziskovalnih institucij itd. Stokovno delo Mednarodnega arhivskega sveta je potekalo ne le v regionalnih enotah in sekcijah, marveč so bili za to ustanovljeni tudi različni komiteji, delovne skupine in projekti.⁷

Proti koncu stoletja so se začeli procesi znotraj Evropske unije. Tako kot so države članice EU sodelovale na drugih področjih, je prihajalo do povezovanja tudi na kulturnem in arhivskem. Prav od začetka so različne institucije in organi evropskih skupnosti menili, da morajo kljub določenim specifičnim nalogam arhivske službe teh skupnosti sodelovati ne le med seboj, ampak tudi z arhivi držav članic. Dejavnosti nacionalnih arhivov se zelo razlikujejo med seboj, saj imajo države članice EU različno zgodovinsko, upravno in arhivsko tradicijo. To je vidno tako ob primeru osrednjih državnih arhivov kot pri arhivih regionalnih in lokalnih oblasti. Države imajo različne zakonske okvire za opravljanje arhivske dejavnosti, zato je med arhivi posameznih evropskih držav obstajala in še vedno obstaja precejšnja raznolikost. Pri pravilnem razumevanju sodelovanja evropskih arhivov in arhivistov ne gre pozabiti osnovnih idej, ki so vodile k nastanku Evropske unije. Takole je zapisal Robert Schuman, eden najpomembnejših "ustanovnih očetov" nove Evrope: *"Politične meje so plod zavidljivega zgodovinskega in narodnostnega razvoja, dolgotrajnega prizadevanja za narodno zedinjenje; niti pomisliti ni mogoče na to, da bi jih izbrisali ... Danes bo zadoščalo, če jim ne pripisujemo nekdanje vrednosti. V Evropi bodo morale naše meje biti čedalje manjša ovira za izmenjavo idej, oseb in blaga. Čut solidarnosti med narodi bo zmagal nad posledj preseženim nacionalizmom. Prav ta je posamezne države obdaril z izročilom in s trdno notranjo strukturo. Na teh starih temeljih pa je treba zgraditi novo nadstropje: naddržavno naj počiva na nacionalnih temeljih ... Ne gre za spojitev držav, za ustvarjanje neke naddržave. Naše evropske države so zgodovinsko dejstvo ... Njihova raznovrstnost je celo zelo posrečena; nočemo jih ne izravnati ne izenačiti. Toda potrebne so enotnost, koehezija, koordinacija ..."*⁸ Te

⁶ Glej: Križaj: Dostop do javnega arhivskega gradiva, str. 71–82.

⁷ Žontar: Sto let provinienčnega načela, str. 1–5.

⁸ Schuman: *Za Evropo*, str. 15, 16.

vizije nove Evrope so pomembne tudi pri nastajanju skupne arhivske službe. Ni poudarek na brisanju nacionalnih dosežkov, temveč v izmenjavi idej in praks, v povezovanju in nadgraditvi.

Odločitev o tesnejšem sodelovanju arhivov evropskih držav je bila sprejeta leta 1991, ko je Nizozemska predsedovala EU oziroma svetu EU. Resolucija Sveta in kulturnih ministrov glede arhivov, sprejeta na srečanju Sveta 14. novembra 1991,⁹ je poudarila potrebo po večji medsebojni povezanosti v skrbi za arhivsko gradivo med državami članicami in institucijami EU, saj je arhivsko gradivo skupna evropska dediščina in nepogrešljiv instrument za pisanje ne le zgodovine posameznih narodov, ampak celotne evropske celine, dostopnost tega gradiva javnosti pa pomembna podpora demokraciji. Na tej osnovi je Evropska komisija oblikovala skupino arhivskih strokovnjakov, ki naj bi preučili stanje državnih arhivskih služb in ugotovili možnosti za večje sodelovanje v arhivski politiki in praksi v Evropi. Skupina osemindvajsetih strokovnjakov iz dvanajstih držav je napisala poročilo z naslovom Arhivi v Evropski uniji.¹⁰ Objavil ga je sekretariat Evropske komisije v vseh takratnih uradnih jezikih Unije. Znano je tudi pod imenom Črna knjiga, in sicer zaradi črne barve platnic knjižne izdaje poročila. Obravnava več tem, pomembnih za usklajevanje in sodelovanje med arhivi v Evropi: upravljanje z zapisi, valorizacijo in izločanje, materialno varstvo arhivskega gradiva, nacionalne zakonodaje in dostop do arhivskega gradiva, upravljanje in hranjenje računalniško oblikovanega arhivskega gradiva, izmenjavo arhivskih informacij in računalniške mreže, usposabljanje arhivistov in priznavanje kvalifikacij, zasebno arhivsko gradivo, arhivsko gradivo EU. Svet EU je potem 17. junija 1994 sprejel sklepe o boljšem sodelovanju na arhivskem področju,¹¹ ki so spodbudili organiziranje več evropskih multidisciplinarnih forumov, kot na primer o elektronskih arhivih (DLM je okrajšava za francoski izraz "données lisibles par machine" ali v slovenščini "strojno berljivi podatki"). Na sestanku foruma DLM v Barceloni leta 2002 je bil pomen kratic spremenjen v "Document Lifecycle Management" – upravljanje

življenjskega ciklusa zapisa) in nastanek INSAR (Information Summary on Archives); njegovo glasilo so Evropski arhivi (European Archives). V letih, ki so sledila "Črni knjigi" in sklepom Sveta o boljšem sodelovanju arhivov, so se v Evropi zgodile številne spremembe, ki se kažejo tudi na arhivskem področju – od uporabe novih orodij informacijsko-komunikacijske tehnologije do uvajanja večje preglednosti delovanja javne uprave, posodobitve arhivskih služb v skladu z zahtevami informacijske družbe in seveda razširitve EU z novimi državami. Zato so v prvih letih 21. stoletja nastale nove resolucije in izjave v zvezi s sodelovanjem evropskih arhivistov. Šestega maja 2003 (v času grškega predsedovanja EU) je bila na seji Sveta v Bruslju sprejeta nova resolucija o arhivih v državah članicah EU.¹² Poudarila je, da dobro hranjeni in dostopni arhivi pripomorejo k demokratičnemu delovanju evropske družbe, zlasti v obdobju velikih sprememb, da je treba posebno pozornost posvetiti upravljanju arhivov v obdobju, ko se ti ob širitvi EU srečujejo z novimi izzivi in da je treba tudi arhivsko področje prilagoditi nadaljnemu razvoju orodij informacijsko-komunikacijske tehnologije. Resolucija tudi narekuje pospeševanje ukrepov za preprečevanje škode v arhivih zaradi naravnih nesreč, restavriranje dokumentov in obnovo arhivov, skratka, arhivi EU bi se morali lotiti cele vrste ukrepov za dolgoročno varovanje, restavriranje in dostopnost evropske arhivske dediščine ter graditve novih sodobnih arhivskih zgradb (ali posodobitve starih). Resolucija omenja še krepitev sodelovanja po vsej Evropi v zvezi z verodostojnostjo in dolgoročno hrambo elektronskih dokumentov ter arhivskega gradiva, tako da bi še bolj spodbudili interdisciplinarno evropsko omrežje za upravljanje elektronskih dokumentov in arhivov. Na podlagi resolucije je Evropska komisija imenovala skupino arhivskih strokovnjakov iz držav članic in pridruženih članic, da bi pripravila nov pregled stanja arhivskih služb v EU. Poročilo o arhivih v razširjeni EU, ki ga je Evropska komisija obravnavala in sprejela 18. februarja 2005, je bilo objavljeno v elektronski in knjižni obliki in je rezultat dela številnih strokovnjakov iz vse Evrope. Zajelo je predvsem organizacijo arhivov v Evropi, arhivsko službo kot del javne uprave, arhivsko pravo oziroma zakonsko zaščito arhivskega gradiva, odbiranje in vrednotenje dokumentarnega gradiva,

⁹ Resolution of the Council and the Ministers of Culture, meeting within the Council of 14. November 1991 on arrangements concerning archives, Uradni list Evropske skupnosti, No. C 314, 5/12/1991.

¹⁰ Archives in the European Union. Report of the Group of Experts on the Coordination of Archives.

¹¹ Council conclusions of 17 June 1994 concerning greater co-operation in the field of archives, Uradni list Evropske unije, C 235, 23/08/1994.

¹² Council Resolution of 6. May 2003 on archives in the Member States, Uradni list Evropske unije, C 113/2, 13/5/2003.

strokovno obdelavo arhivskega gradiva in izdelavo arhivskih pripomočkov, zasebno arhivsko gradivo, materialno varstvo arhivskega gradiva, uporabo arhivskega gradiva, izobraževanje arhivistov in oblikovanje arhivskega poklica za 21. stoletje, avdiovizualne in še posebej elektronske arhive. Iz poročila je razvidno, da se države članice EU med seboj v vseh pogledih močno razlikujejo, a tudi, da obstajata močna potreba in želja po sodelovanju ter skupnem iskanju najboljših rešitev. V ospredje so za zdaj postavljene te dejavnosti: zaščita evropskih arhivov pred naravnimi in drugimi katastrofami ter tatvinami, vzpostavitev evropskega programa za restavracijo poškodovanih dokumentov, povečanje evropske kooperacije v zvez z elektronskimi dokumenti oziroma arhivi, vzpostavitev in vzdrževanje internetnega dostopa do arhivov v EU, pospeševanje dostopa do arhivskega gradiva ob pomoči nacionalnih zakonodaj.

Prav zato je bilo skoraj v istem času pripravljeno tudi "Priporočilo Sveta EU o prednostnih dejavnostih za boljše sodelovanje na področju arhivov v Evropi".¹³



EU je veliko upanje za razvoj in osamosvajanje arhivistike. V Ljubljani je bila v okviru predsedovanja 17. KONFERENCA EBNA (European Board of National Archivists) 10. in 11. aprila 2008.

Od srede devetdesetih let do danes so institucije Evropske unije sprejele vrsto pravnih aktov o arhivskem gradivu in arhivih, a žal so to večinoma neobvezujoče resolucije ali priporočila. Uredbe, direktive kot obvezujoči del evropskega prava, zgolj deloma ali posredno segajo na arhivsko področje,

saj obravnavajo širše vsebine, kot na primer izvoz predmetov kulturne dediščine, uporabo javnih dokumentov za komercialne namene, varstvo osebnih podatkov, usklajevanje avtorskih in sorodnih pravic itd.



EU je veliko upanje za razvoj in osamosvajanje arhivistike. V Ljubljani je bila v okviru predsedovanja 17. KONFERENCA EBNA (European Board of National Archivists) 10. in 11. aprila 2008.

Upravljanje z dokumenti v današnji družbi ima po mnenju že omenjenega švedskega arhivista tri temeljne cilje:

- dostop do dokumentov kot dela nacionalne kulturne dediščine ne glede na njihovo obliko, lokacijo in starost,
- zadovoljevanje potreb javne uprave in sodstva ter
- zadovoljevanje raziskovalnih in znanstvenih potreb.

Vse to seveda še kako vključuje arhive in arhiviste ter jih hkrati vse bolj vabi, da zapustijo tradicionalno vlogo pasivnih varuhov spomina. Dolgo časa je bilo predmet arhivistike predvsem pisno gradivo od trenutka, ko je prestopilo prag javnega arhiva, oziroma od takrat, ko ga je ustvarjalec želel ali moral predati. Arhivist je bil predvsem določevalec, prevzemnik in ohranjevalec pomembnih dokumentov. Na nastanek in oblikovanje zapisov ni imel vpliva. Danes se tudi na tem področju vloga arhivista spreminja. Vse potrebnejši in nujnejši je arhivistov prispevek v prvi fazi življenja dokumenta, poudarja nizozemski strokovnjak svetovnega slovesa Eric Ketelaar.¹⁴ Na ta način bi arhivisti

¹³ Več o tem glej Glažar: Sodelovanje arhivskih služb v Evropski uniji, str. 259–264; ista: Arhivi v Evropski uniji, str. 235–252.

¹⁴ Ketelaar: Archivistics Research Saving the Profession, str. 322–340.

omogočili lažje odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega, večjo izpovedno moč oziroma zgradbo za trajno hrambo primernih dokumentov in s tem lažjo uporabo oziroma enostavnejši dostop do pomembnih javnih informacij. Predmet arhivistike postaja tako vse širši, vse bolj celovit in vsestranski.

V zadnjem času smo torej priča velikim spremembam v pomenu arhivov in arhivistike, slediti pa jim mora preoblikovanje poklica arhivista in zato tudi preoblikovanje šolanja. Pri tem je treba upoštevati nekaj misli pomembnih arhivskih strokovnjakov, ki opozarjajo na nujen prelom z nekaterimi napačnimi in škodljivimi tradicijami. Prvi je škotski arhivist, nekdanji direktor škotskega arhiva Patrick Cadell,¹⁵ ki je zapisal, da je treba v urejenih demokracijah poudarjati pomen arhivov za upravne namene tudi zato, da praktični vidiki arhivov ne bi bili pozabljeni. Arhivi, trdi pisec, bodo potem dostopni tudi za kulturne namene. Sviri pred škodljivo navado – poudarjanjem zgolj kulturnega pomena javnih arhivov – in kaže na primere nekdanjih socialističnih držav; v teh je bilo namreč to poudarjanje ustaljena praksa, in sicer zato, da se je arhivska služba lahko otrsela vsake odgovornosti za ohranitev določenih političnih, sodnih in drugih upravnih dokumentov. Na arhive in njihovo dejavnost, ugotavlja, se še vedno daleč preveč gleda kot na nekakšno kulturno dopolnilo, skoraj nepotreben zgodovinski dodatek k dejavnostim, ki sodijo v prosti čas; podoben je pogled na muzeje in galerije. Nobeno presenečenje ni torej, da sodijo v večini evropskih držav arhivi v pristojnost kulturnega ministra.

Še mnogo ostrejša sta v svojih izvajanjih kanadska arhivista Joan M. Schwartz in Terry Cook.¹⁶ Njune ugotovitve z izzivalnim naslovom *Arhivi, zapisi in moč oblikovanja modernega spomina* (ARCHIVES, RECORDS, AND POWER: THE MAKING OF MODERN MEMORY), ki sta jih objavila v mednarodni reviji *Archival Science*, pa vsekakor veljajo tudi za naš prostor. Poudarjata, da je v preteklosti veljal poklic arhivista za bolj ali manj uslužnostnega, hlapčevskega. Njegova naloga se je prikazovala kot zgolj nevtralnno sprejemanje dokumentov od ustvarjalcev in potem njihovo podajanje raziskovalcem. Prav tako so tudi arhivisti sami sebe občutili kot objektivne, nepristranske zbiralce, urejevalce in hranitelje starih zapisov. Iz obeh perspektiv torej, poudarjata, se je zdelo, da

arhivisti in njihovo gradivo predstavljajo pravo nasprotje moči. Sodobni pisci so se le redko dotaknili tudi močnega vpliva arhivov na kolektivni spomin in človeško identiteto v nasprotju z vlogo muzejev, zgodovinskih spomenikov, knjižnic in galerij. V resnici so seveda arhivisti tisti, ki imajo v rokah preteklost. Nekateri dogodki so ohranjeni, drugi izgubljeni. Nekatero zgodbo poudarjene in povzdignjene, druge skrite, pozabljene. Prezreti mnoge dejavnike, ki vplivajo na dokumente, še preden pridejo in da sploh pridejo v arhiv – ni dobro. Omalovaževanje moči arhivov nad zgodovino, nad spominom je lahko usodno. Zato je poklic arhivista nevarno dajati v isti koš kot poklic knjižničarja ali muzealca.

Postsocialistične evropske države se prav gotovo ne morejo primerjati z zahodnoevropskimi državami tako po ureditvi in vodenju arhivov kot tudi po šolanju arhivistov in razvijanju arhivistike kot znanstvene discipline. Vendar pa lahko danes prav zaradi svoje zgodovinske izkušnje bistveno prispevajo k oblikovanju tako arhivistike kot tudi akademskega arhivskega poklica in organizaciji arhivov.

Zakaj in kako? Poglejmo kar v Slovenijo. Slovesnost ob svetovnem dnevu človekovih pravic 10. decembra 2007 je bila posvečena političnim zapornikom v Sloveniji 1945–1990 (scenarij in izbira besedil: Drago Jančar) in je imela pomenljiv naslov: "Izginuli spomin". Začela se je z besedami: "*Spomladi leta 2007 so v kleti ministrstva za pravosodje v Ljubljani našli omaro, polno kartotek s podatki o političnih obsojencih. Več kot 5475 listov z imeni in priimki, s podatki o bivališčih, političnih deliktih in kaznih, na katerih so bili obsojeni in ki so jih tudi prestali. Zapornikov in tistih, ki so jim bile kršene človekove pravice pa je še mnogo več, sedaj jih je do odškodnine države upravičenih že 18000.*"

Kdo so bili ti ljudje? Česa so bili krivi? Kaj se je zgodilo z njimi? Kje so danes? Kdo se jih sploh še spomni?

Od njihovih življenj so ostale kartoteke, zalozene v neki omari v neki kleti sredi Ljubljane. V kleti slovenskega zgodovinskega spomina, v njeni temni podzavesti je molk. Kartoteke ne govorijo o človeških usodah, o strahu in ponižanjih. Umrli molčijo, a tudi tisti, ki so še živi, o tem neradi govorijo ..."

Besedilo je zelo zgovorno in nam razkriva več na prvi pogled kontradiktornih stvari. V državi je močno živa zavest, da arhivsko gradivo daleč presega pomen, ki ga ima kulturna dediščina, da je veliko več kot le kulturni spomenik, za kar ga razglašča slovenski zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih. Marsikateri arhiv-

¹⁵ Cadell: *Access and Information*, str. 3–13.

¹⁶ Schwartz in Cook: *Archives, records, and power*, str. 1–19.

ski dokument je ne le zanimiv star zapis, ne le nema priča preteklosti, temveč pomemben dokaz in torej veljavni dokument. Še posebej pa je treba omeniti, da so arhivsko gradivo nekdanje Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij s kartotekami zapornikov, ki je bilo najdeno v arhivu Ministrstva za pravosodje in o katerem govori besedilo proslave, šele leta 2007 "odkrili" zaposleni v sektorju za pravo krivic in narodno spravo, ki deluje v okviru ministrstva za pravosodje, čeprav bi moralo biti že dlje časa na varnem v Arhivu Republike Slovenije. Ob tem primeru, ki pa v zadnjih letih nikakor ni osamljen, saj so bili številni dokumenti, ki bi morali biti spravljani v javnih arhivih, najdeni celo na smetiščih in drugih neprimernih odlagališčih, se vse bolj kaže, da arhivska služba ne deluje povsem ustrezno. To je seveda le ugotovitev in ne kaže na vzroke takega stanja.



Pogled v klet sodne palače, kjer so bili vse do leta 2007 shranjeni dokumenti enega najpomembnejših državnih organov po letu 1945 – Javnega tožilstva.

Poglejmo na zadevo še z druge strani. Za arhivsko znanost so nepogrešljivi izobraževalni centri, ki morajo doktrino povezati z raziskavami. Prizadevanja, da bi organizirali šolanje za potrebe arhivov, imajo v Sloveniji za seboj že dolgo pot.¹⁷ Najprej so propadli poizkusi, da bi uvedli enotno izobraževanje za vso nekdanjo Jugoslavijo, in sicer zaradi prevelikih razlik v jeziku, pisavah, predvsem pa v zgodovinskem razvoju. Obstajali so več ali manj le priložnostni tečaji in seminarji, pozneje tudi individualno usposabljanje ljudi, ki so delali v arhivih. Leta 1978/79 so se začela predavanja iz arhivistike, in sicer na oddelku za zgodovino v okviru enopredmetne ali nepedagoške smeri. Od nasled-

njega študijskega leta je bil možen tudi samostojen podiplomski študij arhivistike: magisterij in doktorat. V študijskem letu 2004/2005 je bil vpeljan predmet arhivistika tudi na mariborski univerzi, in sicer na pedagoški, kasneje filozofski fakulteti, prav tako v okviru nepedagoške smeri na zgodovinskem oddelku. V nasprotju z ljubljanskim primerom tukaj arhivistiko podajajo širše. Študij poleg osnovnih znanj o arhivih, arhiviranju in arhivskem gradivu obsega tudi zgodovino arhivske stroke ter institucij in prav tako sodobno arhivsko zakonodajo, temelje prava in države. Profesorji arhivistike morajo imeti naziv visokošolski profesor za arhivistiko in ne za zgodovino, kot je trenutno urejeno v Ljubljani. Žal v Mariboru magisterij in doktorat še nista mogoča. Taka ureditev nikakor ne ustreza potrebam in onemogoča napredek stroke. Vsi poskusi, da bi arhivistiko vključili kot predmet na pravne, upravne ali druge družboslovne ali humanistične fakultete za zdaj niso bili uspešni.

Arhivistika je vsekakor bila in je danes še vedno interdisciplinarna znanost. Ta njena lastnost postaja vse bolj poudarjena. Skokoviti razvoj znanosti na vseh področjih vse bolj narekuje razdelitev vlog. V arhivih potrebujemo tako informatike kot pravnike in zgodovinarje. Daleč večja in bolj smiselna kot potreba po arhivistih, ki bi dobro obvladali vsa ta področja, je potreba po dobrem sodelovanju med arhivisti z različno visokošolsko izobrazbo. Potrebno bi torej ustrezen podiplomski študij, ki bi omogočil dobro medsebojno komuniciranje, dopolnjevanje in ustvarjalno delovanje. Tako bi posredno tudi povečali ugled arhivistov v družbi, še posebej, če bi nam uspelo pritegniti tudi strokovnjake, ki delajo v upravi in sodstvu, da bi se odločali za ta študij in pomagali pri dobrem pisarniškem poslovanju v javni upravi. Pravniki bi morali pridobiti znanje zgodovine in informatike, informatiki prava in zgodovine, zgodovinarji pa znanje prava in informatike. Hkrati pa bi bilo seveda treba predmet arhivistika vključiti na fakultete, da bi iz njih prihajali diplomanti v arhive oziroma javne službe, to je predvsem na fakultete pravne, upravne, informacijske in zgodovinske smeri. Pravo namreč s svojimi normami oziroma pravili opredeljuje državo kot organizacijo. Določa njen ustroj in način delovanja, a ne le države, temveč tudi drugih ožjih družbenih skupnosti, raznovrstnih organizacij v okviru države na eni strani in širših skupnosti oziroma organizacij na drugi. Pravo je sredstvo za organizacijo in oblikovanje človeške družbe ter za socialni nadzor. Pravo oziroma pravni red je zgodovinski pojav, ki je kot del družbene stvarnosti pod vplivom njenih socialnoekonom-

¹⁷ Več o tem glej Žontar: Arhivsko šolanje v Sloveniji, str. 111–117.

skih, kulturnih in civilizacijskih dejavnikov. Pravo je tudi skupek pravil, ki opredeljuje zunanje vedenje in ravnanje članov določene družbene skupnosti med seboj in v razmerju do nadrejenih nosilcev oblasti ter omogoča mirno sožitje med njimi tako, da določa način reševanja medsebojnih sporov. Arhivist, ki mora ohraniti kar najzvestejšo podobo določene družbene skupnosti v določenem času in prostoru, mora poznati pravo, saj se sicer ne more ustrezno znajti in še manj ovrednotiti dokumente, ki ob delovanju in poslovanju organizacij in organov te družbe nastajajo. Brez prava si države ni mogoče zamisliti. Brez poznavanja prava zato ni mogoče poznati države in prav tako ne ožjih družbenih skupnosti oziroma organizacij. Pravo pa mora arhivist poznati tudi zaradi ustreznega in uspešnega varstva arhivskega gradiva. Slabe izkušnje prav na tem področju arhivskega prava narekujejo izobrazbo arhivistov v smeri, ki bo zagotovila večjo dejavnost in vključevanje arhivskih delavcev v proces varovanja dokumentov od njihovega nastanka pa vse do uporabe v arhivih.

V prid tem trditvam govori tudi dejstvo, da pomembni dokumenti v postsocialističnih državah nikakor niso le tisti, ki so nastali pri oblastnih organih in bi morali priti v arhive po redni poti, temveč tudi tisti, ki so jih ustvarili drugi organi v obdobju prehoda iz ene družbene ureditve v drugo. Treba jih je določiti, najti in pridobiti. Valorizacija dokumentov ni in ne more biti le rutinsko opravilo, temveč zahteva temeljito poznavanje družbenih razmer.

Pomembna slovenska značilnost, kar zadeva arhive, je tudi velika prostorska stiska, ki jo občutijo domala vsi slovenski arhivi.¹⁸

Sklenimo naša razmišljanja. Pot, ki je arhivistiko pripeljala do samostojne vede, je bila dolga. Sprva je bila v pomoč pri pravnih in upravnih zadevah, pozneje pomožna zgodovinska veda. Danes naj bi bila v razvitem svetu samostojna, moderna in kompleksna veda, uvrščena med historične, pravne, upravne in informacijske vede. Je izrazito multidisciplinarna veda, ki bi morala uporabljati metode različnih znanosti. Najprej tistih, za katere je bila sprva pomožna veda, v najnovejšem času pa tudi informacijskih in podobnih znanstvenih disciplin. Za njen obstoj v prihodnosti bodo potrebna nenehno nova prizadevanja, preverjanje starih vzorcev, razvoj v koraku s časom. Dokumenti spreminjajo svojo podobo in prav tako se spreminja način komunikacije, način izmenjave in posredovanja

zapisov. Vse pomembnejše postaja varstvo človekovih pravic. Arhivistika se prav tako iz izrazito nacionalne vede – tako ustvarjanje dokumentov kot določitev tistih, ki imajo trajno vrednost, je namreč odvisno od kulturnih, političnih in ekonomskih razmer – počasi spreminja v nad- in mednacionalno vedo. Prestopa meje, ki so se do najnovjšega časa zdele smiselne in normalne. Arhivistika postaja komparativna znanost. Vse to seveda lahko pripomore k novim, uspešnejšim načinom ohranitve in uporabe dokumentov, saj so tuje izkušnje vedno obogatitev za domačo prakso. Količnik si bodo arhivi pridobili pomembno, nepogrešljivo in nenadomestljivo mesto v družbi in ohranili kar najbolj avtentično podobo preteklosti, bo postala arhivistika tudi v praksi interdisciplinarna veda in delo v arhivih ne bo več rezervirano in privlačno le za zgodovinarje, temveč tudi za druge, še zlasti pravnike in informatike.¹⁹

Za konec še nekaj misli, ki jih je v Eseju o sodobnem evropskem spominu (*An Essay on Modern European Memory*) zapisal Tony Judt.²⁰ Opozarja, da je treba ločiti spomin in zgodovino. Prvega nam ohranjajo spomeniki in muzeji, bolj ali manj zadovoljivo: *"Spomin je sam po sebi sporen in pristranski: kar bo en človek priznal, bo drugi spregledal. Razen tega je spomin slab vodnik po preteklosti ... Za razliko od spomina, ki se potrjuje in utrjuje, zgodovina prispeva k razočaranju sveta ... Vendar se je zgodovine treba naučiti – in občasno na novo naučiti ... pa ne samo v totalitarnih družbah. Vestno preiskovanje in izpraševanje med seboj tekmujočih preteklosti Evrope – in mesto, ki so ga te preteklosti zasedale v kolektivnem občutku Evropejcev glede samih sebe – je bilo tudi eno izmed nepriznanih dosežkov in virov evropske enotnosti v nedavnih desetletjih. Vendar je to dosežek, ki bo zagotovo minil, če ga ne bomo neutrudno obnavljali ... Če naj bi si v prihodnjih letih zapomnili, kakaj je bilo videti tako pomembno, da smo iz krematorijev Auschwitz zgradili neko vrsto Evrope, nam lahko pri tem pomaga samo zgodovina. Nova Evropa, ki jo povezujejo znaki in simboli strašne preteklosti, je izjemen dosežek; vendar ostaja za vekomaj dolžnica preteklosti."*²¹

¹⁸ Matić: Arhivski depoji, str. 20–26.

¹⁹ Rumschöttel: The Development of Archival Science, str. 143–155; Wallin, *The multidisciplinary character of archival science*,

<http://www.info.uta.fi/tutkimus/regim/seminars/Wallin.pdf>; Košir: Arhivistika, str. 295–302.

²⁰ Judt: *Povojna Evropa*, str. 909–940 (*Postwar: A history of Europe Since 1945*, 2005).

²¹ Judt: *Povojna Evropa*, str. 939–940.



National Archives – London, Kew. Zmotno pa bi bilo prepričanje, da so dostopni vsi dokumenti, ki zadevajo Slovence po letu 1945.

Slovenska izkušnja vsekakor pritrjuje tem ugotovitvam. Če je zgodovina preteklost, vse kar se je zgodilo, potem ji spomin, vpleten v to preteklost, vedno le delno in nepopolno stoji nasproti. Prav zato politika tako rada uporablja pojme, kot je kolektivni spomin ali celo zgodovinski spomin v želji, da bi jih zamenjali z zgodovino. Spomin ima pravico domnevati o preteklosti na osnovi kasnejših zahtev ali želja, zgodovina tega ne sme. In kako se lahko dokopljemo do resnične zgodovine? To nam lahko omogočijo predvsem arhivi z dobro ohranjenimi in pravilno odbranimi dokumenti. Arhivi morajo postati varuhi preteklosti in ne le spominov te ali one politične skupine. Potrebujemo torej odprte, dostopne in čim bolj neodvisne arhive, potrebujemo vsestransko izobražene in samostojno misleče arhiviste. Arhivistika se mora v novem stoletju še odločneje postaviti na svoje noge in si zagotoviti položaj samostojne in pomembne znanstvene discipline, ki bo pripomogla k večji demokratizaciji in spoštovanju človekovih pravic in s tem k pravičnejši družbi.

Okrajšave

EU – Evropska Unija

Viri in literatura

Viri

Council Resolution of 6. May 2003 on archives in the Member States, Uradni list Evropske unije, C 113/2, 13/5/2003.

Resolution of the Council and the Ministers of Culture, meeting within the Council of 14. November 1991 on arrangements concerning archives,

Uradni list Evropske skupnosti, C 314, 5/12/1991.

Council conclusions of 17 June 1994 concerning greater co-operation in the field of archives, Uradni list Evropske unije, C 235, 23/08/1994.

Literatura

Cadell, Patrick: Access and Information European Attitudes and Anxieties. *Archives* 28 (2003), št. 10 str. 3–13.

Glažar, Natalija: Arhivi v Evropski Uniji. *Arhivi* 29 (2006), št. 2, str. 235–252.

Glažar, Natalija: Sodelovanje arhivskih služb v Evropski uniji. *Arhivi* 26 (2003), št. 2, str. 259–264.

Glažar, Natalija: Tuji časopisi in revije. *Arhivi* 25 (2002), št. 2, str. 181–185.

Granström, Claes: E- uprava in upravljanje z dokumenti – zahteve, problemi in rešitve. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja. Zbornik referatov z dopolnilnega izobraževanja* 4 (2005), št. 1, str. 56–63.

Judt, Tony: *Povojna Evropa*. Druga knjiga, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007.

Ketelaar Eric: Archivistics Research Saving the Profession. *American Archivist* 63 (2000), str. 322–340.

Košir, Matevž: Arhivistika – pot do samostojne znanstvene discipline. *Arhivi* 25 (2002), št. 1, str. 295–302.

Križaj, Marjana: Dostop do javnega arhivskega gradiva v nekaterih državah Evropske unije. *Arhivi* 30 (2007), št. 1, str. 71–82.

Matić, Dragan: Arhivski depoji – odraz stanja mentalitete v arhivski javni službi. *Razmere v arhivskih depojih. (Ne)znano v arhivskih fondih in zbirkah Medarhivsko sodelovanje / 23. zborovanje [Arhivskega društva Slovenije], Velenje, [10. do 12. oktober] 2007.* – Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2007, str. 20–26.

Rumschötel, Hermann: The Development of Archival Science as a Scholarly discipline. *Archival Science* 1 (2001), št. 2, str. 143–155.

Schuman, Robert: *Za Evropo*. Celje: Mohorejva družba, 2003.

Schwartz, Joan M. in Cook, Terry: Archives, records, and power: the making of modern memory. *Archival Science* 2 (2002), str. 1–19.

Thomassen, Theo: *The development of archival science and its European dimension*. <http://www.daz.hr/arhol/thomassen.htm>

Vilfan, Sergij in Žontar, Jože: *Arhivistika*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1973.

Wallin, Patrik: *The multidisciplinary character of archival science*. <http://www.info.uta.fi/tutkimus/regim/seminars/Wallin.pdf>,

Žontar, Jože: *Arhivska veda v 20. stoletju*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003.

Žontar, Jože: Arhivsko šolanje v Sloveniji. *Arhivski vjesnik* 40 (1997), str. 111–117.

Žontar, Jože: Sto let provinienčnega načela – petdeset let Mednarodnega arhivskega sveta. *Arhivi* 21 (1998), str. 1–5.

Zusammenfassung

NEUE WEGE DER ARCHIVISTIK IM 21. JAHRHUNDERT

Die Archivistik hat sich als Disziplin relativ spät zu einer selbständigen Wissenschaft entwickelt. Der Beginn der Archivistik wird von den meisten

Archivaren erst in die zweite Hälfte des 20. Jahrhunderts gestellt. So wie das vorige Jahrhundert die Archivistik zu einer selbstständigen Wissenschaft führte, so bringt das 21. Jahrhundert neue Herausforderungen mit sich, die sie bereichern und auf ein höheres Niveau heben und den Beruf des Archivars stark verändern und ihm eine viel größere und wichtigere Rolle bescheren können. Im ausgehenden 20. Jahrhundert war es nämlich zu großen, fast könnte man sagen revolutionären Änderungen gekommen, die sich auf die Archivwissenschaft und damit auf den Beruf des Archivars schon ausgewirkt haben und sich auch in nächster Zukunft auswirken werden. Es sind dies vor allem die Errungenschaften auf dem Gebiet der Informations- und Kommunikationstechnologie, die Entwicklung der Demokratie, die Internationalisierung und die sich rasch ändernden Gesellschaftsstrukturen.